

บททั่วไปเกี่ยวกับการล่มส

ความหมายของการล่มส

1. การล่มสตามความหมายทั่วไป

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้นิยามความหมายไว้ว่า "ล่มส" หมายถึง แต่งงาน ซึ่งหมายถึง การทำพิธีให้บ่าวสาวอยู่กินเป็นสามีเมียกัน¹

คำว่า สามีเมีย เป็นภาษาไทยที่ใช้มาแต่โบราณและใช้อยู่โดยทั่วไปในปัจจุบัน แม้ว่าจะมีการบัญญัติศัพท์คำว่า สามี ขึ้นมาใช้แทน "สามี" และ ภรรยา ใช้แทน "เมีย" ก็ตาม ดังนั้นหากจะให้นิยามที่อธิบายความหมายของการล่มสว่าคืออะไร ถ้อยคำที่ให้ความหมาย กระทัดรัด ตรงที่สุด และเข้าใจกันดีที่สุดในทุกท้องถิ่นของไทย ก็คือ การเป็นสามีเมียกัน นั่นเอง

สันหัต ค่ะศิวณิย์ ได้อธิบายว่า การล่มสตามความหมายที่คนทั่วไปเข้าใจ คือ การที่ชายและหญิงอยู่ร่วมกันเป็นสามีภรรยา ซึ่งตามจารีตประเพณีของสังคมต่าง ๆ มักจะมี จุดเริ่มต้นจากพิธีอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อแสดงให้สาธารณะชนทราบถึงการอยู่ร่วมกันเป็นสามีภรรยา กันนั้น โดยมีความมุ่งหมายที่จะร่วมกันในสถานะเช่นนั้นตลอดไป²

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ 11 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ การคำสอน, 2513), หน้า 868 และ 426

²สันหัต ค่ะศิวณิย์, ความเป็นโรมมะของการล่มส วิทยานิพนธ์ชั้นปริญญาโท คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2523, หน้า 27.

2. การล่มสลายตามความหมายทางสังคมวิทยา

ในทางสังคมวิทยาถือว่าการล่มสลายเป็นจุดเริ่มต้นของสถาบันครอบครัว ซึ่งเป็นสถาบันที่สำคัญของสังคม นักสังคมวิทยาได้นิยามความหมายของคำว่า การล่มสลาย ไว้ดังนี้

อานนท์ อภาภิรมย์ กล่าวว่า การล่มสลาย คือการที่ชายคนหนึ่งกับหญิงคนหนึ่ง แล่ตงตนให้สังคมประจักษ์ว่าเขาทั้งสองจะร่วมความเป็นอยู่โดยปฏิบัติตามวิธีการทางกฎหมาย และขนบธรรมเนียมประเพณีที่ใช้อยู่ในท้องถิ่นนั้น³

เพียงใจ สัมพงษ์ ให้ความเห็นว่า "การล่มสลายเป็นพฤติกรรมอย่างหนึ่งของ มนุษย์ชาติที่ประกาศให้สังคมประจักษ์ว่าชายและหญิงจะใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันสันติปรียา โดยมี ความรัก กามารมณ์ ขนบธรรมเนียมประเพณีและกฎหมายเป็นเครื่องพันนาการความสัมพันธ์ ของคู่สมรสให้แน่นแฟ้น"⁴

สุภัตรา สุภาพ อธิบายว่า การล่มสลาย คือ การที่ชายหญิงมีความสัมพันธ์ทาง เพศในรูปที่สังคมยอมรับโดยแต่ละสังคมจะมีกฎ เกณฑ์ ระเบียบแบบแผนสำหรับคู่สมรส เพื่อความ ถูกต้อง⁵

โดยสรุปแล้ว ในทางสังคมวิทยามีความเห็นว่า

(1) การล่มสลาย เป็นการประกาศให้สังคมยอมรับ การที่ชายหนึ่งกับหญิงหนึ่ง อนาคตจะเป็นสันติปรียากันโดยปฏิบัติตามกติกาของสังคม

³ อานนท์ อภาภิรมย์, สังคมวิทยา (กรุงเทพมหานคร : แพร่พิทยา, 2526), หน้า 128.

⁴ เพียงใจ สัมพงษ์, พฤติกรรมกรรมการล่มสลายในกรุงเทพมหานคร วิทยานิพนธ์ปริญญา สังคมศาสตรมหาบัณฑิต (ประชากรศาสตร์) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, 2523, หน้า 3.

⁵ สุภัตรา สุภาพ, สังคมวิทยา, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2524), หน้า 98.

(2) โดยผลของการเป็นล้ามีภரியากันตามกติกาของสังคมย่อมก่อให้เกิด
สิทธิและหน้าที่ต่อกันและกันอันนั้นคือ :

ก. สิทธิที่ขายและหญิงจะพึงมีซึ่งเป็นสิทธิที่เกิดขึ้นหลังการอยู่ร่วมเป็น
ล้ามีภரியากัน ตามฐานะของแต่ละเพศ คือชายได้สิทธิเป็นล้ามี บิดา ส่วนหญิงได้สิทธิเป็น
ภரியากัน มารดา การได้รับสิทธิอันนี้ เป็นสิทธิที่เกิดตามฐานะและเพศ ที่ต่างฝ่ายจะพึงได้รับ
หลังจากแต่งงานกันแล้ว

ข. หน้าที่อันเกิดจากการได้รับสิทธิอันนั้น อันเป็นหน้าที่ที่แต่ละฝ่ายจะพึง
ดำเนิบบทบาทหรือปฏิบัติตามหน้าที่ของตนจะพึงมีอยู่ อันถือเป็นกฎของสังคมที่มนุษย์จะพึงปฏิบัติหน้าที่
ตามสิทธิของตน

3. การล่มสลายตามความหมายทางมานุษยวิทยา

ในทางมานุษยวิทยานั้นมีความเห็นว่า การล่มสลายเป็นวัฒนธรรมในการตั้งครอบครัว
และการสร้างรูปแบบครัวเรือนในชุมชน การล่มสลายในความหมายทางมานุษยวิทยา คือ การที่
ชายและหญิงมีความสัมพันธ์ทางเพศกันโดยมีพิธีกรรมเป็นกลไก ประกาศให้สังคมรับรู้และยอมรับ
การได้เสียนั้น เพื่อประกันความเป็นปึกแผ่นของครอบครัวที่เกิดตามมาหลังการแต่งงาน⁶

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ บุญสือ วันทายนต์ มีความเห็นว่า การล่มสลายเป็น
อาการที่แสดงออกให้ปรากฏในสังคมว่า ชายหญิงตกลงที่จะมีเพศสัมพันธ์ต่อกัน เพื่อก่อให้เกิด
ล้าภพครอบครัวขึ้น จะโดยวิธีใดวิธีหนึ่งก็ได้อันสามารถทำให้สังคมนั้น ๆ ยอมรับการกระทำที่
เรียกว่าการล่มสลาย เนื่องจากมนุษย์เป็นสัตว์สังคมที่ถือว่าเป็นสัตว์ชั้นสูง ล้าภพสูงกว่าสัตว์
ประเภทอื่น จึงทำให้มนุษย์สร้างแบบอย่างด้วยความเป็นอยู่ ความสัมพันธ์ทางเพศ และอื่น ๆ
ให้สูงและประณีตกว่าสัตว์ประเภทอื่น ๆ ฉะนั้น การล่มสลายของมนุษย์จึงเป็นวิธีการมีเพศสัมพันธ์
ลักษณะหนึ่งของมนุษย์ ซึ่งมีแบบแผนแตกต่างไปจากสัตว์โลกประเภทอื่น⁷

⁶ ฉายพรณ วรณศิริ, มานุษยวิทยาว่าด้วยระบบครอบครัว การแต่งงานและ
เครือญาติ (กรุงเทพมหานคร: เจริญรัฐการพิมพ์, 2528), หน้า 59.

⁷ บุญสือ วันทายนต์, ครอบครัวและวงศ์วาน (กรุงเทพมหานคร: บริษัทประชาชน
จำกัด, 2525), หน้า 113.

การล่มสลายเป็นเรื่องของชีวภาพ (Biological Phenomenon) วัฒนธรรม (Cultural Phenomenon) และสังคม (Sociological Phenomenon) รวมกัน ทางชีวภาพ ได้แก่ การล่มสลายของชายและหญิง และการเกิดบุตร ทางวัฒนธรรม ได้แก่ ระเบียบพิธีการ กฎเกณฑ์ในการแต่งงาน ส่วนทางด้านสังคม ได้แก่ การร่วมมือกันในทางเศรษฐกิจ และการปกครอง (Economic and Alliance) ในหมู่วงศ์ญาติเป็นต้น⁸

Malinowski นักมานุษยวิทยาที่มีชื่อเสียงท่านหนึ่งกล่าวถึงการล่มสลายไว้ว่า "การล่มสลาย เป็นสัญญาที่ทั้งสองฝ่ายตกลงว่าจะมีบุตรและร่วมเลี้ยงดูบุตรนั้นสืบไปมากกว่าที่จะเป็นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างเพศ"⁹ ทศนะของนักมานุษยวิทยาท่านนี้ เน้นถึงการอยู่ร่วมกันจนกระทั่งมีบุตร ร่วมเลี้ยงดูบุตรซึ่งต้องใช้เวลาในการอยู่ร่วมกันนานพอสมควร การที่ชายหญิงมีความสัมพันธ์ทางเพศต่อกันโดยไม่มีสัญญาที่จะมีบุตรและร่วมเลี้ยงดูบุตรนั้น อาจจะเป็นความสัมพันธ์ที่ต่างฝ่ายต่างไม่รับผิดชอบในความสัมพันธ์นั้น โดยถือเป็นความสัมพันธ์ชั่วคราว หรืออาจจะชั่วคราวคราว อันอาจจะไม่สามารถก่อสภาพครอบครัวขึ้นมาก็ได้

นอกจากนี้ George P. Murdock ยังให้ความเห็นเกี่ยวกับการล่มสลายว่า "การมีเพศสัมพันธ์ระหว่างชายหญิงนั้นมิได้เสมอโดยไม่ต้องมีการล่มสลาย แต่เมื่อใดที่เรื่องเพศสัมพันธ์มารวมเข้ากับเศรษฐกิจ เมื่อนั้นจะเกิดการล่มสลายขึ้น"¹⁰ นั่นคือ ในความเห็นของ Murdock การล่มสลายจะต้องมีเรื่องเศรษฐกิจควบคู่ไปกับเรื่องเพศสัมพันธ์เสมอ

4. การล่มสลายตามความหมายทางกฎหมาย

นิยามความหมายของคำว่า "การล่มสลาย" ตามความหมายของกฎหมายนั้น ส่วนใหญ่แล้วจะแตกต่างกันไปในแต่ละระบบกฎหมายของแต่ละประเทศ ดังนั้นจึงเป็นการยากที่จะให้นิยามความหมายของคำว่า "การล่มสลาย" (Marriage) เพียงความหมายเดียวให้

⁸ นิพนธ์ วรรณศิริ, มานุษยวิทยาสังคมและวัฒนธรรม, (เอกสารโรเนียวเก็บเล่ม, 2530), หน้า 168.

⁹ อังโน บุญลือ วันทายนต์, ครอบครัวและวงศ์วาน, หน้า 113.

¹⁰ George P. Murdock, Social Structure (New York: The Mcmillian, 1949), p. 8.

ครอบคลุมถึงการล่มสลายของทุกสังคมได้ดังที่ Plasson lennard ได้กล่าวไว้ในหนังสือ Marriage and Divorce in Competitive Conflict of Laws ว่าคงจะไม่มีทางหาคำจำกัดความอย่างเป็นทางการของคำว่า การล่มสลายได้ดีไปกว่า "การล่มสลาย คือ สิ่งที่กฎหมายของทุกประชาคมถือว่าเป็นการล่มสลายของประชาคมนั้น"¹¹

อย่างไรก็ตามการศึกษาถึงความหมายของการล่มสลายในระบบกฎหมายต่าง ๆ ย่อมจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาและทำความเข้าใจเกี่ยวกับการล่มสลายได้ดีขึ้น จึงสมควรว่านิยามความหมายของการล่มสลายในระบบกฎหมายของประเทศต่าง ๆ มาเล่นอไว้ด้วยดังนี้

ประมวลกฎหมายคำสอนคริสต์ มาตรา 1082 วรรค 1 บัญญัติว่า "การล่มสลาย คือ การอยู่ร่วมกันตลอดชีพระหว่างชายกับหญิงเพื่อการให้กำเนิดบุตร" (Marriage is the lifelong union of a man and a woman for the propagation of the species"

นักกฎหมายโรมันได้นิยามความหมายของการล่มสลายว่า "การล่มสลาย คือการอยู่ร่วมกันของสามีและภริยาเป็นคู่ครองกันไปตลอดชีวิตอยู่ภายใต้บทบัญญัติของพระเจ้าเป็นผู้เป็นเจ้า และกฎหมายบ้านเมืองร่วมกัน"¹²

P. M. Bromley¹³ ได้อธิบายไว้ว่า ตามหลักกฎหมายอังกฤษนั้น การล่มสลายหมายถึง การตกลงระหว่างชายหนึ่งและหญิงหนึ่ง เพื่อก่อให้เกิดความสัมพันธ์ตามกฎหมายทั้งสองสามารถบังคับตามสิทธิหน้าที่และภาระของบุคคลในสังคมเกี่ยวกับครอบครัว

¹¹ P. M. Bromley, Family Law, 6th ed. (London: Batterworths, 1981), p. 16.

¹² สันหัต ค่ะคิวณิษ, ความเป็นโรมณะของการล่มสลาย, หน้า 53 - 54.

¹³ Palsson Lennard, Marriage and Divorce in Comparative Couflict of Laws (Leeden: A. W. Sijthoff, 1974), p. 144.

Lord Penzance ได้อธิบายความหมายของการสมรสตามกฎหมายอังกฤษไว้ในคดี Hyde V. Hyde ว่า¹⁴ "ข้าพเจ้ามีความเห็นว่า ตามความเข้าใจของชาวคริสเตียนนั้น การสมรสอาจให้คำนิยามได้ว่าหมายถึงการอยู่ร่วมกันของชายหนึ่งและหญิงหนึ่งด้วยความสมัครใจ โดยละเว้นจากบุคคลอื่นทั้งปวง" ("I concived that marriage, as understood in Christendom, may . . . be defined as the voluntary union for life of one man and one woman to the exclusion of all others.")

จากนิยามดังกล่าวจะเห็นได้ว่าตามกฎหมายอังกฤษ การสมรสมีองค์ประกอบ 4 ประการ ที่สำคัญคือ 1. จะต้องเกิดจากความสมัครใจ 2. เป็นการร่วมชีวิตกันตลอดไป 3. จะต้องเป็นการสมรสระหว่างหญิงและชาย 4. เป็นการสมรสแบบผัวเดียวเมียเดียว หากขาดข้อหนึ่งข้อใดไปจะไม่ถือว่าเป็นการสมรสที่ถูกต้อง

นักกฎหมายอเมริกันหลายท่านได้ให้นิยามความหมายของการสมรสไว้ต่าง ๆ กัน ดังนี้¹⁵

"การสมรส คือ สภาหรือความสัมพันธ์แห่งสถานะทางแห่งของชายหนึ่งกับหญิงหนึ่งที่อยู่ร่วมกันตามกฎหมายเพื่อปฏิบัติหน้าที่อันเกิดขึ้นโดยกฎหมายตามฐานะของตน ต่ออีกฝ่ายหนึ่ง และต่อครอบครัว ในเมื่อความสัมพันธ์ร่วมกันนั้นก่อขึ้นมาด้วยจุดมุ่งหมายทางเพศโดยเฉพาะ . . ."

"การสมรสเป็นสัญญาตามแบบอันกำหนดไว้โดยกฎหมายอันมีผลให้ชายและหญิงที่สามารถทำสัญญา เช่นนั้นได้ มีความผูกพันต่อกันที่จะมีชีวิตอยู่ร่วมกันไปตลอดชีพในสถานะความเป็นอยู่ร่วมกันอันหนึ่งเป็นไประหว่างสามีและภรรยา . . ."

"การสมรสเป็นสัญญาทางแพ่ง ซึ่งความยินยอมของกลุ่มสมรสเป็นสาระสำคัญ . . ."

จากนิยามความหมายของการสมรสของนักกฎหมายอเมริกันดังกล่าว อาจสรุปได้ว่าการสมรสตามกฎหมายตามแนวคิดของนักกฎหมายอเมริกัน หมายถึง การกระทำระหว่างชายหนึ่งหญิงหนึ่งที่จะมีความผูกพันต่อกันชั่วชีวิต และความผูกพันนั้นจะต้องมาจากความยินยอมของกันและกัน

¹⁴ P. M. Bromley, Family Law., pp. 17 - 18.

¹⁵ ลันทิต ค่ะคิวนิช, ความเป็นโมฆะของการสมรส, หน้า 51 - 52.

นอกจากนี้ ศาลในกรณีของ *Campbell V. Crampton*¹⁶ ว่า การสมรส เป็น "สถานะทางแพ่งของชายหนึ่ง กับหญิงหนึ่งซึ่งร่วมสัมพันธ์กันตามกฎหมายตลอดชีวิตภายใต้ภาระผูกพันที่จะปฏิบัติต่อกันและต่อ ประชาคม ซึ่งหน้าที่อันประชาคมกำหนดให้ตามกฎหมายของประชาคมนั้น"

สำหรับตามกฎหมายไทย ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 มิได้ให้ คำจำกัดความของคำว่า การสมรส (Marriage) ไว้ อย่างไรก็ตาม ได้มีนักกฎหมายไทย ท่านหนึ่งได้กล่าวว่า หากจะให้ความหมายในทางกฎหมายแล้วการสมรส หมายถึง¹⁷ การที่ ชายและหญิงสมัครใจ เข้ามาอยู่กินฉันสามีภริยากันชั่วชีวิต โดยจะไม่เกี่ยวข้องทางผู้สาวกับ บุคคลอื่นใดอีก และมีความเห็นว่าการสมรสควรจะมองค้ประกอบพื้นฐาน ดังนี้

1. ในการสมรสนั้นคู่สมรสฝ่ายหนึ่งจะต้องเป็นชายและอีกฝ่ายหนึ่งจะต้องเป็นหญิง (one party must be male and the other female) บุคคลเพศเดียวกันสมรสกัน ไม่ได้ ดังที่ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 1448 บัญญัติชี้ให้เห็นว่า "การสมรสจะ ทำได้ต่อเมื่อชายและหญิงมีอายุครบ . . ." เป็นต้น นอกจากนี้คำพิพากษาของศาลฎีกายังได้มีคำพิพากษา ไว้เป็นบรรทัดฐานเกี่ยวกับเพศของบุคคลที่จะทำการสมรสว่า เพศของบุคคลธรรมดาตามกฎหมาย รับรอง และถือตามเพศที่ถือกำเนิดมา หญิงตามพจนานุกรมคือคนที่คลอดลูกได้ ผู้ร้องเป็นชาย รับการผ่าตัดเปลี่ยนแปลงอวัยวะเพศแต่ไม่สามารรถมีลูกได้ ฉะนั้นโดยธรรมชาติและตามที่ กฎหมายรับรองผู้ร้องยังคงเป็นเพศชายอยู่ ไม่มีกฎหมายให้ผู้ร้องขอเปลี่ยนแปลงเพศโดยใช้ สิทธิทางศาล . . . (คำพิพากษาฎีกาที่ 157/2524)

2. การสมรสจะต้องเป็นการกระทำโดยสมัครใจ (Voluntary) ของชายและ หญิง หากชายหญิงไม่ยอมสมรสกัน การสมรสนั้นเป็นโมฆะ

¹⁶ F. J. Sheed, Nullity of Marriage. (London: Sheed and Earal, 1959), p. 10.

¹⁷ ประสพหลุข บุญเตชะ, คำอธิบาย ปพพ. บรรพ 5 ครอบครัว (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2528), หน้า 90 - 92.

3. การอยู่กันฉันสามีภรรยา จะต้องเป็นระยะเวลาตลอดชีวิต (union for life) การที่ชายหญิงทำการสมรสกัน โดยมีข้อตกลงว่าเมื่อครบกำหนดระยะเวลาใดเวลาหนึ่งแล้วให้การสมรสสิ้นสุดลง ข้อตกลงเช่นว่านี้ยึดต่อความสงบเรียบร้อยและศีลธรรมอันดีของประชาชน ซึ่งเป็นโมฆะ แต่การสมรสนั้นยังสมบูรณ์ทุกประการโดยถือเสมือนว่าไม่มีข้อตกลงดังกล่าวเลย อย่างไรก็ตามกฎหมายก็เปิดโอกาสให้คู่สมรสหย่าขาดจากการเป็นสามีภรรยากันได้

4. การสมรสจะต้องมีคู่สมรสเพียงคนเดียว (Monogamous) คู่สมรสจะสมรสใหม่ไม่ได้ตราบเท่าที่ยังมีคู่สมรสเดิม แม้คู่สมรสฝ่ายหนึ่งจะเชื่อโดยสุจริตว่าคู่สมรสอีกฝ่ายหนึ่งได้ถึงแก่ความตายไปแล้ว จึงทำการสมรสใหม่ หากปรากฏในภายหลังว่าคู่สมรสเดิมยังมีชีวิตอยู่ การสมรสครั้งหลังนี้เป็นโมฆะ

จากนิยามความหมายของการสมรสที่กล่าวมาข้างต้น ผู้เขียนเห็นว่า การที่ชายหญิงจะอยู่ร่วมกันฉันสามีภรรยา และมีความสัมพันธ์ทางเพศชนิดที่สังคมยอมรับและถือว่าถูกต้องตามกฎหมายและประเพณีจะต้องมีพิธีการ ซึ่งแต่ละสังคมกำหนดแตกต่างกันไป และจะต้องมีกฎหมายรับรู้ ยอมรับ แล้วแต่กฎหมายของประเทศนั้น ๆ จะใช้แบบใด

วัตถุประสงค์ของการสมรส

การสมรสหรือการแต่งงานระหว่างชายและหญิงมีวัตถุประสงค์ ดังนี้¹⁸

1. เพื่อการรับรู้และยอมรับความสัมพันธ์ทางเพศของมนุษย์ (Sexual Gratification) และเพื่อการผูกขาดคู่เพศสัมพันธ์ให้เห็นตัวตนได้ชัดเจนและแน่นอน
2. เพื่อผลิตสมาชิกใหม่ให้สังคมหรือเพื่อให้กำเนิดบุตร (Children Production) ในสังคมอเมริกัน การแต่งงานจะเริ่มขึ้นเมื่อทั้งชายและหญิงมุ่งการมีบุตรเป็นเป้าหมายมากกว่ามุ่งเรื่องเพศสัมพันธ์ เพราะตามปกติเขามีเพศสัมพันธ์กันอยู่แล้วโดยไม่ต้องมีการแต่งงาน การมีบุตรหมายถึง ระยะเวลาเลี้ยงดูบุตรอันยาวนานร่วมกันระหว่างคู่สมรสด้วย

¹⁸ ฤทธิพรณ วรณศิริ, มานุษยวิทยาว่าด้วยระบบครอบครัว การแต่งงาน,
หน้า 60 - 61.

3. เพื่อความร่วมมือในทุก ๆ ทาง เช่น ทางเศรษฐกิจ การปกครอง และความเป็นปึกแผ่นในหมู่วงศ์ประชาชาติ (Coordination) บางสังคม เช่น สังคมอุตสาหกรรมทุกแห่งนิยมใช้การแต่งงานเพื่อความร่วมมือทางเศรษฐกิจ ดังคำพังเพยที่ว่า "เรือล่มในหนองทองจะไปไหนเสีย" ส่วนการแต่งงานเพื่อผลทางการปกครองเห็นได้จากประวัติศาสตร์โลกคือการที่รัชทายาทของประเทศหนึ่งล้มรัลกับรัชทายาทอีกประเทศหนึ่ง ทั้งสองประเทศก็จะเป็นมิตรและร่วมมือกันโดยตลอด

4. เพื่อสร้างครอบครัว (Household or Family Formation) ในการแต่งงานเพื่อสร้างครอบครัวนี้ ชายและหญิงพร้อมทั้งญาติของทั้งสองฝ่ายมาตกลงร่วมกันว่าจะร่วมกันทำหน้าที่ของครอบครัวทั้ง 4 หน้าที่ (เพศสัมพันธ์ ผิดล้มมาชิกใหม่ เศรษฐกิจ และการอบรมสั่งสอนหรือให้การศึกษา) และเพื่อการมีสถานที่อยู่กินหลับนอนร่วมกัน

5. เพื่อสืบทอดทรัพย์สินสมบัติ (Property Handing)

6. เพื่อให้ได้รู้สึกตนเอง และวางตนได้ถูกต้องเพื่อการมีจุดยืนที่ดีในสังคม (Self Identity)

7. เพื่อการเป็นทายาทถูกต้องตามกฎหมายของสังคม (กฎหมายและประเพณี) หรือเพื่อสืบทอดสกุล

วัตถุประสงค์ดังกล่าว เป็นวัตถุประสงค์หลักและเป็นหลักของการล้มรัล นอกจากนี้ยังมีวัตถุประสงค์ย่อยอีกซึ่งแล้วแต่แต่ละสังคมจะตั้งเป้าหมายของตนขึ้นมา หรือแล้วแต่ความจำเป็นและสิ่งแวดล้อมจะบังคับ เช่น สังคม Massi ใน kenya นิยมการแต่งงานเพื่อบรรลุนิติภาวะ สังคมไทยก็อาจมีเหตุผลนี้แต่ไม่เสมอไป นอกจากนี้ ก็อาจมีวัตถุประสงค์เพื่อปลดเปลื้องภาระทางเศรษฐกิจและความรับผิดชอบของพ่อแม่ เพื่อชดใช้หนี้สิน หรือเพื่อทดแทนบุญคุณ เป็นต้น

นโยบายของรัฐเกี่ยวกับการล้มรัล

เนื่องจากการล้มรัล เป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างสถาบันครอบครัวซึ่งเป็นสถาบันพื้นฐานสำคัญของประเทศที่ให้อำนาจผลิตผลเมืองและอบรมเลี้ยงดูให้มีพลเมืองที่ดีมีคุณภาพ การล้มรัลจึงมีความสำคัญต่อการดำรงอยู่และความเจริญก้าวหน้าของประเทศ รัฐจึงจำเป็นต้องกำหนดนโยบาย หรือหลักการเกี่ยวกับการล้มรัลขึ้น เพื่อให้การล้มรัลเป็นไปอย่างเหมาะสม

เป็นประโยชน์ต่อกลุ่มผลประโยชน์ และสังคมส่วนรวม โดยกำหนดหลักเกณฑ์ที่เป็นเงื่อนไขในการที่จะทำการสมัครไว้ในกฎหมายครอบครัว ซึ่งแต่ละประเทศอาจกำหนดเงื่อนไขไม่เหมือนกัน ขึ้นอยู่กับความรู้สึกนึกคิด ขนบธรรมเนียมประเพณีของแต่ละรัฐเป็นสำคัญ นอกจากนี้ หลักเกณฑ์ที่เป็นเงื่อนไขของการสมัครของแต่ละประเทศก็อาจเปลี่ยนแปลงไปได้ตามความต้องการของสังคมในแต่ละยุคสมัย

หลักเกณฑ์ที่เป็นเงื่อนไขของการสมัครอาจจำแนกออกได้ดังนี้

1. หลักเกณฑ์เกี่ยวกับอายุของชายและหญิงที่จะทำการสมัคร การที่รัฐบัญญัติกฎหมาย กำหนดอายุของกลุ่มสมรสนั้นเนื่องมาจาก มีความเห็นว่าผู้ที่ทำการสมรสกันควรจะมี ความเจริญเติบโตทั้งทางร่างกาย จิตใจ และสติปัญญา เพราะจะมีผลต่อความล้มเหลวของ กลุ่มสมรสที่จะรับผิดชอบต่อครอบครัว ดังนั้น การกำหนดอายุของกลุ่มสมรสโดยทั่วไปจึงกำหนดไว้ เฉพาะอายุขั้นต่ำ (minimum age) ของกลุ่มสมรสเท่านั้น

ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของไทยได้กำหนดหลักเกณฑ์เกี่ยวกับอายุของ ชายและหญิงที่จะทำการสมรสไว้ในมาตรา 1448 ซึ่งบัญญัติว่า "การสมรสจะกระทำได้อต่อเมื่อ ชายและหญิงมีอายุสืบเสียดับบริบูรณ์แล้ว แต่ในกรณีที่มีเหตุอันสมควรศาลจะอนุญาตให้ทำ การสมรสก่อนนั้นได้"

การที่กฎหมายครอบครัวของไทยบัญญัติว่าชายและหญิงที่จะสมรสกันต้องมีอายุ 17 ปีบริบูรณ์นั้น เป็นการกำหนดว่าหากชายหญิงฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งหรือทั้งสองฝ่ายอายุยังไม่ถึง 17 ปีบริบูรณ์ ก็จะทำให้การสมรสตามกฎหมายหาได้ไม่ แต่ในตอนท้ายของประมวลกฎหมายแพ่ง และพาณิชย์ มาตรา 1448 ได้บัญญัติข้อยกเว้นของหลักเกณฑ์ข้อนี้ไว้ว่า ศาลอาจอนุญาตให้ทำการ สมรสก่อนนั้นได้ หากมีเหตุอันสมควรซึ่งเป็นการให้ดุลพินิจแก่ศาลที่จะมีคำสั่งโดยคำนึงถึง ผลประโยชน์ของบุคคลที่ยื่นคำขอ และความมั่นคงของการสมรส ทั้งนี้เพราะการสมรสของ บุคคลที่ยังอ่อนอายุนั้นมีแนวโน้มที่จะเลิกรากันได้ง่าย ๆ¹⁹

¹⁹ ประสพสุข บุญเดช, คำอธิบาย ปพพ. บรรพ 5 ครอบครัว, หน้า 94.

การที่กฎหมายกำหนดอายุขั้นต่ำของคู่สมรสไว้มีเป็นหลักล่ากล แต่อายุขั้นต่ำที่กำหนดนี้อาจแตกต่างกันไปบ้างเนื่องจากความคิดเห็นเกี่ยวกับความสามารถของบุคคลที่จะก่อตั้งและรับผิดชอบครอบครัวมีความแตกต่างกัน เช่น ประเทศอังกฤษตามบทบัญญัติกฎหมาย Family Law Reform Act 1969 ได้กำหนดอายุขั้นต่ำของคู่สมรสไว้ว่าจะต้องไม่ต่ำกว่า 16 ปีบริบูรณ์ ซึ่งจะทำให้การสมรสได้²⁰ ขณะที่ประเทศฝรั่งเศสแล้วตามประมวลกฎหมายแพ่ง ปี 1974 กำหนดว่าผู้ที่ทำการสมรส ฝ่ายชายจะต้องมีอายุไม่ต่ำกว่า 18 ปีบริบูรณ์ และหญิงจะต้องมีอายุไม่ต่ำกว่า 15 ปีบริบูรณ์²¹ ส่วนประเทศเยอรมันนั้นตามประมวลกฎหมายแพ่ง ที่แก้ไขในปี 1974 ได้กำหนดอายุขั้นต่ำของคู่สมรสไว้ว่าชายและหญิงจะต้องมีอายุไม่ต่ำกว่า 16 ปีบริบูรณ์ และในสหรัฐอเมริกา ตามกฎหมาย the Uniform Marriage and Divorce Act 1970 กำหนดวางหลักเกณฑ์อายุของคู่สมรสฝ่ายหญิงว่าจะต้องมีอายุไม่ต่ำกว่า 16 ปีบริบูรณ์เช่นเดียวกัน²²

2. หลักเกณฑ์เกี่ยวกับการสมรสของผู้เยาว์ แม้ว่ากฎหมายครอบครัวจะกำหนดให้ผู้เยาว์สามารถทำการสมรสได้ตามหลักเกณฑ์ที่กำหนดไว้ในเรื่องอายุของคู่สมรสก็ตาม แต่ก็ได้มีบทบัญญัติที่กำหนดให้คู่สมรสที่เป็นผู้เยาว์ต้องได้รับความยินยอมจากบิดามารดาหรือผู้ปกครอง ในฐานะผู้อยู่ได้อำนาจปกครองของบิดามารดาหรือผู้ปกครอง ทั้งนี้เพราะเห็นว่าบิดามารดาหรือผู้ปกครองอยู่ในฐานะที่จะตัดสินใจในการเลือกคู่ครองให้แก่บุตรที่ยังอ่อนอายุได้ดีกว่าตัวบุตรเอง ซึ่งสมควรจะต้องได้รับรู้เรื่องนี้ ขณะเดียวกันก็ยังเป็นภาระให้แก่บิดามารดาหรือผู้ปกครองด้วย²³

²⁰ P. M. Bromley, Family Law, p. 39.

²¹ F. H. Lawson, A. E. Anton and L. Neville Brown, Amos and Walton's Introduction to French Law, 3d. ed. (London: Clarendon Press, 1967), p. 58.

²² Marry Ann Glendon, State Law and the Family, Family law in Transition in the United States and Western Europe (Amsterdam, North-Holland, 1977), p. 34-35.

²³ ประสพสุข บุญเดช, คำอธิบาย พพ. บรรพ 5 ครอบครัว, หน้า 106.

ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของไทย ได้บัญญัติหลักเกณฑ์ดังกล่าวไว้ใน มาตรา 1454 ว่า "ผู้เยาว์จะทำการล้มรลให้หน้าความในมาตรา 1436 มาใช้บังคับโดยอนุโลม" เป็นการกำหนดว่าชายหญิงที่มีอายุครบ 17 ปีบริบูรณ์ขึ้นไป แต่ยังไม่ครบ 20 ปีบริบูรณ์ (ยังไม่บรรลุนิติภาวะตามกฎหมาย) จะทำการล้มรลก็ให้ทำได้แต่ต้องได้รับความยินยอมจากบิดามารดา หรือผู้ปกครองตามนัยแห่งมาตรา 1436 ดังนั้นผู้ให้ความยินยอมจึงได้แก่

- (1) บิดาและมารดา ในกรณีที่มีทั้งบิดามารดา
- (2) บิดาหรือมารดา ในกรณีที่มารดาหรือบิดาตาย หรือถูกถอนอำนาจปกครอง
- (3) ผู้ปกครอง ในกรณีที่ไม่มีบิดามารดา หรือมีบิดาหรือมารดาแต่ถูกถอน

อำนาจปกครอง

บทบัญญัติดังกล่าวมีลักษณะที่ตนเองเดียวกับการที่ผู้เยาว์ ทำนิติกรรมจะต้องได้รับความยินยอมจากผู้แทนโดยชอบธรรม อันเป็นเรื่องเกี่ยวกับความล้มรลในการทำนิติกรรมอย่างหนึ่ง²⁴ หากชายหญิงยังไม่บรรลุนิติภาวะล้มรลกันโดยมิได้รับความยินยอมของผู้มีอำนาจ ให้ความยินยอม การล้มรลนั้นเป็นโมฆียะ ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 1509

หลักเกณฑ์การให้ความยินยอมแก่ผู้ล้มรลที่ยังเป็นผู้เยาว์ดังกล่าวกฎหมายของประเทศต่าง ๆ ก็ได้บัญญัติหลักเกณฑ์ไว้ที่ตนเองเดียวกัน เช่น ประเทศอังกฤษ กฎหมาย Family Law Reform Act 1969 บัญญัติให้ชายหญิงที่มีอายุ 18 ปีบริบูรณ์ขึ้นไป (บรรลุนิติภาวะ) ทำการล้มรลได้โดยไม่ต้องได้รับความยินยอม²⁵ กฎหมายแห่งฝรั่งเศส ปี 1974 บัญญัติให้ชายหญิงที่มีอายุครบ 21 ปีบริบูรณ์ (บรรลุนิติภาวะ) ทำการล้มรลได้โดยไม่ต้องได้รับความยินยอมจากบิดามารดา²⁶ เป็นต้น

²⁴ ชาติชาย อัครวิบูลย์ และสมบูรณ์ ชัยเดชสุริยะ, คำอธิบาย ป.พ.พ. บรรพ 5 ว่าด้วยครอบครัว (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2521), หน้า 80.

²⁵ P. M. Bromley, Family Law, p. 39.

²⁶ F. H. Lawson, A. E. Anton and L. Neville Brown. Amos' and Walton's Introduction to French Law., p. 58.

3. หลักเกณฑ์เกี่ยวกับความล้มบุรณแห่งภาวะจิตใจของกลุ่มมรส การที่กฎหมายบัญญัติห้ามบุคคลวิกลจริตหรือบุคคลที่ศาลสั่งให้เป็นคนไร้ความสามารถทำการมรส เป็นเพราะมีความเชื่อว่าคนวิกลจริตเป็นคนที่ไม่มีความรู้สึกผิดชอบในการเป็นคู่ครองของกันและกัน ไม่สามารถใช้สิทธิและปฏิบัติหน้าที่ของสามีภริยาได้ (incapable of carrying on a normal married life) นอกจากนี้ความวิกลจริตนี้ยังเป็นกรรมพันธุ์ที่จะถ่ายทอดไปยังบุตรที่เกิดมา หากยอมให้มีการมรสกับคนวิกลจริตแล้วประชากรที่จะเพิ่มขึ้นมาแทนที่จะเป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติกลับกลายเป็นคนบ้า ไปเสียหมด²⁷ รัฐจึงให้ความสำคัญในเรื่องนี้มาก

ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของไทย ได้บัญญัติหลักเกณฑ์ไว้ในมาตรา 1449 (2) ว่า "การมรสจะกระทำมิได้ถ้าชายหรือหญิงเป็นบุคคลวิกลจริต หรือเป็นบุคคลซึ่งศาลสั่งให้เป็นคนไร้ความสามารถ"

หากชายหรือหญิงฝ่าฝืนทำการมรสกับบุคคลวิกลจริต หรือถูกศาลสั่งให้เป็นคนไร้ความสามารถ จะมิผลทำให้การมรสนั้นเป็นโมฆะ ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 1496 การพิจารณาเรื่องนี้จะพิจารณาว่าคนวิกลจริต หรือการถูกศาลสั่งให้เป็นคนไร้ความสามารถมีอยู่ในขณะที่มีการมรสเท่านั้น หากมรสแล้วต่อมาภายหลังวิกลจริตหรือถูกศาลสั่งให้เป็นคนไร้ความสามารถก็ไม่ต้องด้วยมาตรานี้

หลักเกณฑ์เกี่ยวกับความล้มบุรณใจของกลุ่มมรส สิทธิในการมรสถือเป็นสิทธิส่วนบุคคล ใครจะมรสกับใครย่อมเป็นสิทธิของผู้นั้น แม้ในปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ก็ยังได้บัญญัติไว้ในบทที่ 16 ว่า การมรสจะมีขึ้นได้ก็แต่ด้วยความยินยอมอย่างสมบูรณ์และโดยเสรีของกลุ่มมรสที่แสดงเจตนาจะมรสเท่านั้น²⁸ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2521 ได้มีบทบัญญัติรับรองถึงสิทธิในครอบครัวไว้ในมาตรา 41 นอกจากนี้ ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของไทยก็ได้ยึดถือหลักเกณฑ์นี้ ดังที่บัญญัติไว้ในมาตรา 1458 ว่า "การมรสจะทำได้ต่อเมื่อชายหญิงยินยอมเป็นสามีภริยากัน . . ." การมรสที่กระทำไปโดยชายและหญิงมิได้ยินยอมเป็นสามีภริยากันเป็นโมฆะ ตามมาตรา 1496

²⁷ ประสพหลุย บุณยเตช, คำอธิบาย ป.พ.พ. บรรพ 5 ครอบครัว, หน้า 95.

²⁸ สันหัต คະควิณช, ความเป็นโมฆะของการมรส, หน้า 38.

หลักเกณฑ์ซึ่งเป็นนโยบายของรัฐเกี่ยวกับการล้มรละระหว่างญาตินี้ ฐานะความเป็นญาติที่กฎหมายห้ามมิให้ทำการล้มรละกัน ได้แก่ ญาติสืบสายโลหิตโดยตรงขึ้นไปคือ ปู่ ย่า ตา ยาย หรือญาติสืบสายโลหิตโดยตรงลงมา คือ ลูก หลาน เหลน ซึ่ง พี่น้องร่วมบิดามารดา หรือร่วมแต่บิดาหรือมารดา แม้จะเป็นญาติที่มิชอบด้วยกฎหมาย เช่น บิดากับบุตรสาวนอกกฎหมาย แม้จะมีญาติตามกฎหมาย แต่เป็นญาติตามสายโลหิต จะทำการล้มรละกันไม่ได้ และหากชายหญิงซึ่งมีฐานะตามข้อห้ามในบทบัญญัติดังกล่าวฝ่าฝืนทำการล้มรละการล้มรล่นั้นก็จะ เป็นโทษตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 1446

บทบัญญัติที่เป็นหลักเกณฑ์ห้ามการล้มรละระหว่างญาตินี้ ในกฎหมายของสหรัฐอเมริกา ตัวอย่างเช่น มลรัฐนิวยอร์ก และมลรัฐโอคลาโฮมา ได้มีกฎหมายห้ามบรรพบุรุษและผู้สืบสันดาน พี่น้องร่วมบิดามารดา หรือร่วมแต่บิดาหรือมารดา ลูกกับหลานสาว และป้ากับหลานชายล้มรละกัน การล้มรละของบุคคลดังกล่าวเป็นโทษ (Section 5, New York Domestic Relation Law; Section 2, Title 43, Oklahoma Statutes) และแม้ในกฎหมายอิสลามเกี่ยวกับครอบครัว พระมหาศัมภีร์อัลกุรอานบทที่ 4 โองการที่ 23 ก็ได้บัญญัติห้ามบุคคลที่ถูกห้ามมิให้ทำการล้มรลไว้ว่า ห้ามชายมิให้ล้มรลกับหญิงดังต่อไปนี้

1. แม่ตัว แม่เลี้ยง หรือแม่หม่อม แม่ยาย
2. พี่สาว น้องสาว ลูกสาว
3. ป้า น้า อา หลาน
4. พี่สาวเลี้ยง หรือน้องสาวเลี้ยง
5. บุตรสะใภ้ ลูกเลี้ยง
6. พี่สาว หรือน้องสาวคราวเดียวกันสองคน

ซึ่งนอกจากจะห้ามการล้มรลในระหว่างญาติสืบสายโลหิตแล้วยังขยายการห้ามออกไปถึงญาติที่ได้สืบสายโลหิตโดยตรง และญาติโดยการล้มรลด้วย

5. หลักเกณฑ์เกี่ยวกับการล้มรละระหว่างผู้รับบุตรบุญธรรมและบุตรบุญธรรม แม้ว่าบุตรบุญธรรมและผู้รับบุตรบุญธรรมจะเป็นเพียงสถานะที่ก่อตั้งขึ้นมาโดยกฎหมายเท่านั้น แต่รัฐถือว่าบุตรบุญธรรมมีฐานะอย่างเดียวกับบุตรโดยชอบด้วยกฎหมายของผู้รับบุตรบุญธรรม สิทธิและหน้าที่ในความสัมพันธ์ระหว่างผู้รับบุตรบุญธรรมและบุตรบุญธรรมก็มีลักษณะเดียวกับ

ติดตามมารดา กับบุตร ซึ่งไม่เป็นการล้มคว่ำที่จะให้มีการล้มรลกัน เพราะจะเป็นการขัดต่อความรู้สึกในทางสังคมและประเพณี³² และเกิดความสับสนในสถานะภาพและบทบาทในครอบครัว

ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของไทย มาตรา 1451 บัญญัติห้ามการล้มรลของบุคคลดังกล่าวไว้ว่า "ผู้รับบุตรบุญธรรมและบุตรบุญธรรมจะล้มรลกันไม่ได้" แต่ถ้าหากมีการล้มรลไปโดยฝ่าฝืนบทกฎหมายมาตรานี้ ก็ไม่ถึงกับทำให้การล้มรลตกเป็นโมฆะหรือโมฆียะ เพราะกฎหมายมิได้บัญญัติให้การล้มรลโดยฝ่าฝืนประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 1451 เป็นโมฆะตามมาตรา 1494 ซึ่งบัญญัติว่า "การล้มรลจะเป็นโมฆะก็แต่ที่บัญญัติไว้ในหมวดนี้" และมาตรา 1496 ซึ่งบัญญัติถึงกรณีที่จะทำให้การล้มรลเป็นโมฆะก็มิได้บัญญัติถึงกรณีนี้ไว้ และกฎหมายมิได้บัญญัติให้การล้มรลโดยฝ่าฝืนมาตรา 1451 เป็นโมฆียะ เพราะตามมาตรา 1503 ซึ่งบัญญัติถึงความเป็นโมฆียะของการล้มรลก็มิได้บัญญัติถึงกรณีนี้ไว้ด้วย

จึงอาจพิจารณาได้ว่า รัฐมองถึงกรณีผู้รับบุตรบุญธรรมล้มรลกับบุตรบุญธรรมว่าไม่ถึงขนาดขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน จึงมิได้บัญญัติให้การล้มรลที่ฝ่าฝืนหลักเกณฑ์ข้อนี้เป็นโมฆะหรือโมฆียะ หรือเสื่อมเสียแต่ประการใด เพียงแต่บัญญัติไว้ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 1598/32 ว่า "การรับบุตรบุญธรรมย่อมเป็นอันยกเลิกเมื่อมีการล้มรลฝ่าฝืนมาตรา 1451" ดังนั้น การล้มรลระหว่างผู้รับบุตรบุญธรรมและบุตรบุญธรรมจึงน่าจะมีผลสมบูรณ์ ก่อให้เกิดการเป็นล่ามภริยาถูกต้องตามกฎหมาย ขณะที่การรับบุตรบุญธรรมต้องเป็นผลยกเลิก นั่นคือ รัฐไม่ยอมมิให้บุคคลมีฐานะทั้งที่เป็นติดตามมารดาหรือบุตรพร้อมกับการเป็นล่ามภริยานั่นเอง

หลักเกณฑ์ที่ว่าบุตรบุญธรรมจะล้มรลกับผู้รับบุตรบุญธรรมไม่ได้นี้เป็นหลักสากลที่เป็นนโยบายของรัฐเกี่ยวกับการล้มรล ซึ่งได้มีการบัญญัติไว้ในกฎหมายของประเทศต่าง ๆ เช่น ประมวลกฎหมายแพ่งฝรั่งเศสได้บัญญัติห้ามผู้รับบุตรบุญธรรมล้มรลกับบุตรบุญธรรมไว้ในมาตรา 161 และบัญญัติให้การล้มรลที่ฝ่าฝืนมาตรา 161 เป็นโมฆะ (Absolute Nullity)

³² ยาดิชาลัย อัครวิบูลย์ และสมบูรณ์ ชัยเศรษฐริยะ, คำอธิบาย ป.พ.พ. ว่าด้วยครอบครัว, หน้า 70.

ตามมาตรา 184³³ ในกฎหมายของออสเตรเลียเสียก็โต้แย้งได้ไว้ในทำนองเดียวกัน และหากบุตรบุญธรรมฝ่าฝืนทำการล้มรลกับผู้รับบุตรบุญธรรม การล้มรลดังกล่าวจะเป็นโมฆะ (Section 51, Family Law Act 1975)

6. หลักเกณฑ์เกี่ยวกับการล้มรลซ้อน หลักเกณฑ์ข้อนี้เป็นหลักเกณฑ์ที่รัฐบัญญัติขึ้นมิให้การล้มรลระหว่างชายหญิงไปบั้นทอนหรือทำลายสถาบันครอบครัวที่มีอยู่ก่อนแล้ว ทั้งนี้เพราะถือว่า การล้มรลในขณะที่ชายหรือหญิง หรือทั้งสองฝ่าย มีคู่สมรสอยู่แล้ว มีลักษณะเป็นการแย่งคู่สมรสของบุคคลอื่น ที่อาจก่อให้เกิดความแตกแยกในครอบครัวเดิม อันเป็นการขัดต่อความสงบเรียบร้อยและศีลธรรมอันดีของประชาชน นอกจากนี้ หากกฎหมายมิได้บัญญัติห้ามการล้มรลซ้อนไว้ คู่สมรสฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งอาจจะเลขาธิการหน้าที่ในการอุปการะเลี้ยงดูกัน คู่สมรสฝ่ายที่เหลืออาจจะต้องรับภาระอยู่เพียงฝ่ายเดียว ซึ่งอาจหนักเกินความสามารถ และอาจมีผลกระทบต่อบุตรอีกด้วย การยึดถือหลักเกณฑ์ดังกล่าวนี้เป็นการยอมรับรูปแบบการล้มรลแบบผัวเดียวเมียเดียว (Monogamy) นั้นเอง

กฎหมายของไทยก่อนไขประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 เมื่อ พ.ศ. 2478 คือกฎหมายลักษณะผัวเมีย บอกรับรูปแบบการล้มรลแบบสามีภริยาได้หลายคน (Polygyny) แต่หญิงมีสามีได้คนเดียว ซึ่งมีข้อสันนิษฐานว่า อาจได้รับอิทธิพลมาจากหลักการของกฎหมายและประเพณีอินเดียที่นิยมให้ชายมีภริยาได้หลายคน ที่เข้ามาอิทธิพลในประเทศไทยตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ประกอบด้วยการเกิดสงครามบ่อยครั้งทำให้ชายตายมากกว่าหญิง และยังมีการกวาดต้อนเชลยศึกมาเป็นทาส ทาสหญิงที่ล้วยอาจได้รับการยกย่องเป็นภรรยาของขุนนางนายทหาร นอกจากนี้ ชายยังอาจได้เอาทาสมาเป็นภริยาได้ หรือนายเงินพอใจอาจเลี้ยงเป็นภริยา³⁴ ต่อมาเมื่อไขประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 ปี พ.ศ. 2478 และประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 ฉบับปัจจุบัน ไทยเราได้ยึดถือรูปแบบการล้มรลแบบผัวเดียวเมียเดียวและนำแบบอย่างการจดทะเบียนล้มรลตามหลักสากลมาใช้

³³ F. H. Lawson, A. E. Anton and L. Neville Brown. Amos and Walton's Introduction to French Law, p. 59, 64.

³⁴ สันหัต ค่ะควินิช, ความเป็นโมฆะของการล้มรล, หน้า 163 - 164.

ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของไทยฉบับปัจจุบัน บัญญัติถึงการล้มรลซ้อนไว้ ในมาตรา 1452 ว่า "ชายหรือหญิงจะทำการล้มรลในขณะที่ตนมีคู่ล้มรลอยู่ไม่ได้" หากทำการล้มรลฝ่าฝืนมาตรานี้ อันเป็นการล้มรลซ้อน การล้มรลจะเป็นโมฆะตามมาตรา 1496

กฎหมายของประเทศตะวันตกส่วนใหญ่แล้วจะห้ามการล้มรลซ้อน เช่น ประมวลกฎหมายแพ่งฝรั่งเศส บัญญัติให้การล้มรลซ้อนเป็นโมฆะ (Absolute nullity)³⁵

ประมวลกฎหมายแพ่งเยอรมัน ครั้งที่ 11 มาตรา 5 บัญญัติห้ามการล้มรลซ้อนไว้ว่า บุคคลใดจะทำการล้มรลก่อนที่การล้มรลครั้งก่อนจะถูกศาลพิพากษาว่าเป็นโมฆะหรือให้เลิกถอนไม่ได้ และในมาตรา 20 ยังได้บัญญัติไว้อย่างชัดเจนว่า การล้มรลจะเป็นโมฆะเมื่อการล้มรลนั้นได้กระทำในขณะที่คู่ล้มรลฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งยังมีบุคคลที่สามเป็นคู่ล้มรลที่ยังมีชีวิตอยู่³⁶

ในกฎหมายของรัฐเวอร์จิเนีย สหรัฐอเมริกา การจดทะเบียนล้มรลซ้อนถือว่าเป็นโมฆะในตัวเองโดยไม่ต้องมีคำพิพากษาแล้ตั้งว่าการล้มรลเป็นโมฆะแต่อย่างใด (Section 20, Virginia Code)

7. หลักเกณฑ์เกี่ยวกับลู่สภาพอนามัยของคู่ล้มรล ในบางประเทศได้กำหนดหลักเกณฑ์เกี่ยวกับเรื่องลู่สภาพอนามัยของผู้ที่จะล้มรลกันไว้ด้วย เพราะถ้าคู่ล้มรลที่มีลู่สภาพไม่มีมีโรคภัยไข้เจ็บอาจส่งผลถึงบุตร ซึ่งจะเป็นพลเมืองของประเทศสืบไปอีกด้วย เช่น ประเทศฝรั่งเศส ได้มีการกำหนดให้คู่ล้มรลต้องมีใบรับรองแพทย์ที่ออกให้ไม่เกิน 2 เดือน มาแสดงต่อเจ้าหน้าที่ด้วย³⁷ สำหรับประเทศไทยไม่มีข้อกำหนดนี้ แต่ได้ปรากฏว่ามีกฎหมายควบคุม

³⁵ F. H. Lawson, A. E. Anton and L. Neville Brown, Amos and Walton's Introduction to French Law, p. 64.

³⁶ สัมผัส ค่ะคิวนิช, ความเป็นโมฆะของการล้มรล, หน้า 178.

³⁷ Mary Ann Glendon, State Law and the Family: Family in Transition in the United States and Western Europe, p. 56.

การล่มสลายของผู้เป็นโรคเรื้อน คือพระราชบัญญัติโรคเรื้อน พ.ศ. 2486 มาตรา 9 ซึ่งบัญญัติว่า "บุคคลเป็นโรคเรื้อนจะทำการล่มสลายไม่ได้ เว้นแต่ล่มสลายกับบุคคลที่เป็นโรคเรื้อนด้วยกันโดยฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งได้มีการป้องกันการสืบพันธุ์ อันมีผลถาวรตามวิธีวิทยาศาสตร์แผนปัจจุบัน เป็นเวลาไม่น้อยกว่าหกเดือนก่อนการล่มสลายกับชาย หรือไม่น้อยกว่าสองเดือนก่อนการล่มสลายกับหญิงและผู้ประกอบโรคศิลปะแผนปัจจุบันชั้นหนึ่ง ซึ่งทำการนั้นทำไปรับรองให้ไว้เป็นสำคัญ".

บทบัญญัติดังกล่าวมีขึ้นไว้เพื่อป้องกันการแพร่ของโรคซึ่งห้ามมิให้ล่มสลายกับคนปกติ โดยเด็ดขาด แม้จะให้ล่มสลายกับคนที่เป็โรคเรื้อนด้วยกันได้ก็จะต้องมีการคุมกำเนิดอย่างถาวร

นโยบายของรัฐเกี่ยวกับการล่มสลายดังกล่าวข้างต้นที่วางหลักเกณฑ์ในเรื่องอายุของคู่ล่มสลาย ความสามารถ ความยินยอม ความสัมพันธ์ทางสายโลหิต การล่มสลายอื่น ตลอดจนลู่สภาพอนามัยของคู่ล่มสลายนั้นมุ่งหมายที่จะก่อให้เกิดความสงบเรียบร้อยและศีลธรรมอันดีของประชาชน ความมั่นคงของสถาบันครอบครัว สังคม และประเทศชาติโดยส่วนรวม ส่วนใหญ่แล้วในประเทศต่าง ๆ จะมีนโยบายและหลักเกณฑ์เกี่ยวกับการล่มสลายที่พัฒนามาจากขนบธรรมเนียม ประเพณี ค่านิยม ความเชื่อของสังคมนั้น แต่ในปัจจุบันหลักเกณฑ์ดังกล่าวก็มีลักษณะความเป็นล้าสมัยมากขึ้น จะแตกต่างกันบ้างก็เฉพาะในรายละเอียด เช่น การกำหนดอายุของคู่ล่มสลายที่แตกต่างกัน เป็นต้น

ลักษณะทางกฎหมายของการล่มสลาย

การล่มสลายเป็นจารีตประเพณีทางสังคมที่พิจารณาตามหลักกฎหมายแล้วมีลักษณะสำคัญแยกออกได้เป็น 2 นัย คือ

1. การล่มสลายเป็นพิธีการอย่างหนึ่งที่ทำให้ชายและหญิงกลายมาเป็นสามีภริยากัน ซึ่งเป็นนัย หมายถึง "การกระทำ" อันก่อให้เกิดการล่มสลายระหว่างชายกับหญิง (Act of Marriage)
2. การล่มสลายอีกนัยหนึ่งคือ สัมพันธภาพอันมีอยู่ระหว่างสามีกับภริยา หรือสถานะความเป็นอยู่ร่วมกันเมื่อชายและหญิงได้ล่มสลายกันแล้ว (State of being Marriage)

ลักษณะที่แตกต่างกัน 2 ประการนี้ กล่าวโดยกว้าง ๆ แล้วจะตรงกับลักษณะสองประการของการล่มสลาย คือ เป็นสัญญาอย่างหนึ่งและในอีกลักษณะหนึ่งเป็นสถานะ

การล่มสลายในฐานะที่เป็นสัญญา

การล่มสลายเป็นความตกลงระหว่างชายกับหญิงที่มีผลให้ชายและหญิงคู่กรณีมีความสัมพันธ์ระหว่างกันตามกฎหมาย โดยความตกลงนี้ก่อให้เกิดสิทธิและหน้าที่ระหว่างกันหรือร่วมกันอื่น ซึ่งเมื่อพิจารณาในต้นนี้แล้วการล่มสลายเป็นสัญญาอย่างชัดเจน การทำสัญญาล่มสลายมีเงื่อนไขและปัญหาเหมือนกับการทำสัญญาทั่วไป เช่น มีแบบ มีเงื่อนไขเกี่ยวกับความสามารถของคู่ล่มสลาย (คู่สัญญา) ทั้งยังอาจตกเป็นโมฆะและโมฆียะได้ แต่ถ้าพิจารณากันให้ถี่ถ้วนแล้วจะเห็นได้ว่าในแง่ของการเป็นสัญญา สัญญาล่มสลายก็ไม่เหมือนกับสัญญาทางการค้าอื่น ๆ เพราะมีลักษณะเป็นแบบของตนเองโดยเฉพาะ (sui generis) ในหลายประการด้วยกัน ดังนี้

1. เงื่อนไขเกี่ยวกับความสามารถที่จะล่มสลายต่างจากความสามารถที่จะทำสัญญาอื่น ๆ เป็นอย่างมาก
2. สัญญาล่มสลายจะกระทำได้อีกแต่เมื่อใดก็ตามที่กระทำตามแบบพิเศษบางประการเท่านั้น
3. เหตุแห่งความเป็นโมฆะและความเป็นโมฆียะของการล่มสลายส่วนใหญ่จะแตกต่างจากเหตุแห่งความเป็นโมฆะและความเป็นโมฆียะของสัญญาอื่น ๆ
4. การล่มสลายที่เป็นโมฆะไม่เหมือนกับสัญญาอื่น ๆ ที่เป็นโมฆะ คือ คู่กรณีฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไม่สามารถบอกปฏิเสธโดยประกาศว่าเป็นโมฆะมาตั้งแต่ต้นได้ แต่สามารถดำเนินการได้โดยคำพิพากษาคำลเพิกถอนการล่มสลายนั้น
5. สัญญาล่มสลายไม่สามารถยกเลิกได้โดยการทำความตกลงเลิกจ้าง หรือทำลายลงได้เอง นอกจากจะสิ้นสุดด้วยความตายแล้วก็จะต้องสิ้นสุดลงด้วยการกระทำตามแบบแห่งกฎหมายอย่างเป็นทางการ

การล่มสลายในฐานะที่เป็นสถานะ (Marriage as Creating Status)

การล่มสลายตามนัยที่เป็นสถานะนี้มีความสำคัญกว่านัยแรก เพราะเป็นการก่อให้เกิด "สถานะ" อันหมายถึง "สภาพของความเป็นบุคคลอีกประเภทหนึ่งโดยเฉพาะ (คือเป็นผู้ล่มสลายแล้ว) ซึ่งกฎหมายได้กำหนดให้มีความสามารถและไร้ความสามารถบางประการขึ้นเป็นพิเศษตามกฎหมาย

สถานการณ์กล่าวนี้มีลักษณะสำคัญว่าสถานะตามกฎหมายที่เกิดขึ้นเมื่อทำสัญญาอื่น ๆ
ทั่วไปดังที่³⁸

1. ในขณะที่คู่สัญญาทางการค้าอาจตกลงกำหนดข้อสัญญาขึ้นให้มีสิทธิและหน้าที่
ระหว่างกันอย่างไรก็ได้ตามที่ตนปรารถนา ถ้าไม่เป็นการต้องห้ามตามกฎหมายหรือขัดต่อความ
สงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน แต่สิทธิและหน้าที่ของคู่สมรสนั้นส่วนใหญ่ถูก
กำหนดขึ้นโดยกฎหมาย ไม่ใช่โดยข้อตกลงระหว่างคู่สมรส แม้ว่าอาจมีบางสิ่งที่คู่สมรสอาจ
ตกลงกันได้ แต่ส่วนใหญ่แล้วสิทธิและหน้าที่ซึ่งกฎหมายได้กำหนดไว้มักจะไม่เปลี่ยนแปลงตาม
ใจไม่ได้

2. การสมรสต่างจากสัญญาทางแพ่งทั่วไป ตรงที่สัญญาทางแพ่งอื่นไม่มีผลกระทบ
กระเทือนต่อบุคคลที่ไม่ใช่คู่สัญญาด้วย แต่การสมรสมีผลก่อให้เกิดสิทธิและหน้าที่แก่บุคคลที่ 3 ได้
เช่น สามีมีสิทธิฟ้องร้องผู้ที่เป็นชายชู้กับภริยาตนได้ โดยผู้ที่เป็นชู้นั้นไม่มีสิทธิจะโต้แย้งว่าการ
สมรสเป็นนิติกรรมระหว่างบุคคลอื่น (*res inter alios acta*) ไม่เกี่ยวกับตน

3. สถานะที่เกิดจากการสมรสคือความเป็นสามีภริยาทำให้มีสิทธิและหน้าที่ที่ตามมา
เป็นความสัมพันธ์ระหว่างคู่กรณีต่อสังคมมากกว่า³⁹ ซึ่งโดยปกติจะต้องมีคำพิพากษาให้สิ้นสุดหรือ
หย่า แต่กฎหมายบางระบบก็ไม่ยอมให้มีการหย่า

ลักษณะพิเศษของการสมรสดังกล่าวข้างต้นอาจมีมากน้อยแตกต่างกัน สุดแต่
ว่ากฎหมายของแต่ละประเทศจะมีบทบัญญัติต่างกันออกไปอย่างไร

ลักษณะของการสมรสดังกล่าวนี้ได้มีนักกฎหมายหลายท่านได้ให้ความเห็นไว้ เช่น

J. E. de Becker ให้ความเห็นถึงการสมรสตามกฎหมายญี่ปุ่นว่า เป็นสัญญาใน
ทางแพ่ง (*Civil contract*) เมื่อได้ทำถูกต้องตามแบบของกฎหมายต่อหน้าพยานแล้วสัญญา

³⁸ สันหัต ค่ะคิวดิช, ความเป็นโมฆะของการสมรส, หน้า 58.

³⁹ ไพโรจน์ กัมพูสิริ, กฎหมายลักษณะครอบครัว, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2513), หน้า 22.

นั้นจะมีผลบังคับทันทีเมื่อคู่สมรสได้จดทะเบียนต่อเจ้าพนักงานตามกฎหมาย การสมรสเป็นนิติกรรมที่ทำให้ชายหญิงมีชีวิตร่วมกันตามกฎหมาย และเป็นสัญญาทางแพ่งที่ต้องอาศัยความยินยอม⁴⁰

ประสพสุข บุญเดช มีความเห็นว่า การสมรสนั้นเป็นนิติกรรมสัญญาอย่างหนึ่ง แตกต่างจากสัญญาโดยทั่ว ๆ ไป เพราะนอกเหนือจากสัญญาแล้วการสมรสยังก่อให้เกิดสถาบันทางสังคม (Social Institution) ขึ้นมาด้วย ในสัญญาธรรมดาคู่สัญญาอาจจะกำหนดเงื่อนไขข้อตกลงหรือข้อกำหนดอย่างใด ๆ ก็ได้ เว้นแต่ จะขัดต่อกฎหมาย ขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน แต่ในการสมรสนั้นสภาวะและผลแห่งการสมรสส่วนใหญ่เป็นไปตามที่กฎหมายกำหนดไว้ คู่สมรสไม่อาจตกลงกันให้แตกต่างไปจากที่กฎหมายกำหนดไว้ได้⁴¹

โดยสรุปแล้วอาจกล่าวได้ว่า การสมรสมีลักษณะสำคัญทางกฎหมาย ดังที่ Mazeaud นักกฎหมายท่านหนึ่งได้ให้ความเห็นว่า⁴² การสมรสหาใช่สัญญาทางแพ่งอย่างแท้จริงไม่ เนื่องจากความผูกพันตามสัญญาในกฎหมายแพ่งมักจะมีลักษณะเกี่ยวข้องกับทรัพย์สินเงินทองเป็นหลัก หรือเป็นส่วนใหญ่ การสมรสแม้ว่าจะต้องมีการแสดงเจตนาถูกต้องตรงกัน และแม้ว่าจะก่อให้เกิดความผูกพันตามกฎหมายก็ตาม ก็ยังหาใช่สัญญาทางแพ่งไม่เพราะสัญญาสมรสมีวัตถุประสงค์ที่จะสร้างสถานะของบุคคลเป็นหลัก แม้ว่าในทางวิชาการจะได้มีความเห็นพ้องต้องกันมานานแล้วว่า การสมรสเป็นสัญญาอย่างหนึ่งก็ตาม แต่เมื่อเริ่มศตวรรษที่ 20 นักวิชาการจำนวนมากได้ปฏิเสธที่จะยอมรับว่าการสมรสเป็นสัญญาและต่างถือว่าการสมรสเป็นสถาบันอย่างหนึ่งในฐานะเป็นที่รวมของข้อกำหนด ความสัมพันธ์ระหว่างสามีภริยาจากรัฐ ซึ่งคู่กรณีไม่มีสิทธิ์ที่จะมาแก้ไขเปลี่ยนแปลงตามความต้องการของตนเองได้

⁴⁰J. E. de Becker, The Principles and Practice of Civil Code of Japan, (London, Butterworth & Co., 1921), p. 538.

⁴¹ประสพสุข บุญเดช, กฎหมายแพ่ง : ครอบครัวและมรดก หน้วยที่ 1 (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2527), หน้า 65.

⁴²ไพโรจน์ กัมพูสิริ, กฎหมายลักษณะครอบครัว, หน้า 12.

จากที่กล่าวมาในบททั่วไปว่าด้วยการล่มสรมนี้ จะเห็นได้ว่าการล่มสรมเป็นการกระทำของชายหญิงที่มุ่งแสดงให้เห็นถึงสิทธิในการเป็นล่ามกรียากันตามแบบแผนที่สังคมวางไว้ เพื่อสนองความต้องการทางเพศ เพื่อก่อตั้งครอบครัวและผลิตสมาชิกใหม่ให้แก่สังคม เพื่อการสืบสกุลและดำรงเผ่าพันธุ์ของมนุษย์ การล่มสรมจึงมีความสำคัญต่อสมาชิกครอบครัว สังคม และพลังอำนาจของชาติ ที่จะส่งผลถึงความเจริญก้าวหน้าของประเทศโดยรวม ประเทศต่าง ๆ จึงได้กำหนดนโยบายหรือหลักเกณฑ์เกี่ยวกับการล่มสรมไว้ เพื่อให้การล่มสรมเป็นไปอย่างเหมาะสม สอดคล้องกับค่านิยม วัฒนธรรมประเพณีของสังคม และในปัจจุบัณนโยบายของรัฐส่วนใหญ่แล้วจะมีลักษณะที่เป็นล่ามกรียากันเป็นส่วนใหญ่ กล่าวคือ รัฐจะกำหนดหลักเกณฑ์หรือข้อห้ามเกี่ยวกับการล่มสรมไว้ ที่สำคัญได้แก่ จำนวนคู่ครอง ซึ่งปัจจุบันนิยมแบบผัวเดียวเมียเดียว ทั้งนี้เพื่อป้องกันการแย่งประเวณี กำหนดอายุขั้นต่ำของผู้ที่จะทำการล่มสรมเพราะต้องการให้คู่ล่มสรมมีความรับผิดชอบเพียงพอที่จะดำเนินชีวิตครอบครัวในฐานะล่ามกรียา และติดตามารดาในอนาคต ถ้าหากยังเป็นผู้เยาว์อยู่ผู้ที่จะล่มสรมจะต้องได้รับความยินยอมจากบิดามารดาหรือผู้ปกครองเสียก่อน ห้ามการล่มสรมในหมู่ญาติสืบสายโลหิต ทั้งนี้เพราะไม่ต้องการให้เกิดผลเสียในทางพันธุกรรมและการสืบสันในความเป็นชาติ และสถานะของบุคคลในครอบครัว รวมทั้งบุตรบุญธรรม อันเป็นเรื่องเกี่ยวกับความสงบเรียบร้อยและศีลธรรมอันดีของประชาชน นอกจากนี้ยังได้มีหลักเกณฑ์เกี่ยวกับสุขภาพอนามัยของคู่ล่มสรมว่าจะต้องไม่เป็นผู้ที่มีโรคภัยไข้เจ็บ โดยเฉพาะโรคติดต่อร้ายแรง อันจะเป็นผลต่อคุณภาพของประชากรของประเทศด้วย

เพื่อที่จะทำให้นโยบายของรัฐเกี่ยวกับการล่มสรมมีผลในทางปฏิบัติ รัฐจึงจำเป็นต้องบัญญัติหลักเกณฑ์เกี่ยวกับการล่มสรมไว้ในกฎหมายครอบครัว ไม่ว่าจะเป็นประเทศที่ใช้กฎหมายในระบบ Common Law หรือ Civil Law ทำให้การล่มสรมมีลักษณะทางกฎหมายขึ้น ซึ่งนักกฎหมายได้มีความเห็นว่าการล่มสรมมีลักษณะเป็นสัญญาที่ก่อให้เกิดสถานะของบุคคลคือความเป็นล่ามกรียา และก่อให้เกิดสถาบันทางสังคมขึ้นอีกด้วย